

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of the Faculty of Divinity of Çukurova University

Cilt / Volume: 24 • Sayı / Issue: 1 • Haziran / June 2024 • 29-44

e-ISSN: 2564-6427 • DOI: 10.30627/cuilah.1445242

HUME'UN İNANÇ FELSEFESİ: DİNİ İNANÇ, DOĞAL İNANÇ MIDIR?

Hume's Philosophy of Belief: Is Religious Belief Natural Belief?

Emine GÖÇER

Arş. Gör. Dr., Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi Anabilim Dalı, Adana, Türkiye

Res. Assist. Prof., Çukurova University, Faculty of Divinity, Department of Philosophy of Religion, Adana, Türkiye

egocer@cu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-3611-6489>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/ Received: 01.03.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 21.05.2024

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2024

Bu çalışma, "Batı Düşüncesinde Şüphencilik ve Fideizm" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Emine Göçer)

Telif/Copyright: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Published by Çukurova University Faculty of Divinity, 01380, Adana, Türkiye. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

HUME'UN İNANÇ FELSEFESİ: DİNİ İNANÇ, DOĞAL İNANÇ MIDIR?

Hume's Philosophy of Belief: Is Religious Belief Natural Belief?

Öz

Erken Modern Dönem felsefesinde karşılaştığımız inanç politikaları arasında Hume'un doğal inanç kavramı, anlaşılması problemleri bir alan olarak bilinir. Hume, his ve duyum temelli bir inanç kavramı geliştirse de bunu empirist bir yöntem olarak değerlendirmenin, şüpheciliği ile birlikte düşünüldüğünde tartışmalı olması, geliştirdiği yöntemi çıkarımsal bir yöntem olarak nitelemesinden ziyade doğal bir eğilim ve alışkanlık olarak görmesi ile ilişkilidir. Hume'un geliştirdiği doğal inancın epistemik bir temeli olup olmadığı bu makalenin temel hedeflerinden biri olmakla birlikte, dini inancı, doğal inanç olarak değerlendirip değerlendirmedini belirlemek, bu makalenin ikincil hedefleri arasında yer alır. Savunumuz, Hume'un doğal inancı duyguya dayalı epistemik olmayan bir inanç biçimi, dini inancı ise doğal inanç olarak ele aldığı yönündedir. Çalışmamızda Hume'a göre doğal inanç ve dini inanç kavramlarının nasıl anlaşıldığı ortaya konmuş, bu kavramlarla ilgili tartışmalara yer verilmiş ve ona göre dini inancın doğal inanç olduğu yönünde bir kanaate ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, Rasyonellik, Doğal İnanç, Dini İnanç, Hume.

Abstract

Among the politics of belief that we encounter in Early Modern Philosophy, Hume's concept of natural belief is known as a problematic area to understand. Although Hume develops a concept of belief based on sensation and sensation, the fact that it is controversial to consider it as an empiricist method when considered together with his scepticism is related to the fact that he sees the method he develops as a natural tendency and habit rather than an inferential method. Whether Hume's natural belief has an epistemic basis or not is one of the main goals of this article, while determining whether he considers religious belief as natural belief or not is among the secondary goals of this article. Our argument is that Hume treats natural belief as a non-epistemic form of belief based on emotion, and religious belief as natural belief. In our study, how the concepts of natural belief and religious belief are understood according to Hume is presented, discussions about these concepts are included, and a conclusion is reached that religious belief is natural belief according to him.

Keywords: Philosophy of Religion, Rationality, Natural Belief, Religious Belief, Hume.

GİRİŞ

Erken modern dönem filozofları arasında yer alan David Hume, epistemolojide empirizm ve şüphecilik ile ilgili ortaya koyduğu bakış açıları ile kendisinden sonra gelen düşünürler üzerinde etkili olmuştur. İzlenimler ve idealardan yola çıkarak bilgi felsefesini empirizmle özdeşleştirmesi Hume'u diğer filozoflardan ayıran radikal bir özellik olarak bilinir. Bu yaklaşımın en belirgin özelliği izlenimin, tecrübeler ve duyularla, ideaların ise düşünmeyle ilgili olması ve düşüncelerimizin tecrübelerden oluşmasıdır.¹ Ona göre, tecrübelerden elde ettiğimiz hislere inanç deriz.² İnançlarımız, nesnenin ne olduğu ile ilgili olmayıp nesne hakkındaki öznenin algılarıdır.³ Bunu Hume "iç duyu" olarak ifade eder.⁴ İnanç his ve duyguyla ilgili bir iç duyu olarak kabul edilmesi kavrayış olarak yetersiz kalacak ve burada Hume'un şüpheciliği devreye girecektir. İlk inancın, hayal ürününden farklı olması gerektiğini vurgulayan Hume'un sonrasında "aksi düşünülemez kadar kesin olarak inandığımız bir olgu yoktur" sonucuna varması inancı hayal ürününden ayıramayacağını itirafı olarak nitelendirilir.⁵ Bu nedenle Hume'un tecrübeyle elde edilen verilerin zorunlu olmadığını ileri sürmesi muhtemel görünecektir. Aynı şekilde tecrübenin verileriyle ulaşılan neden-sonuç ilişkisine dayalı gerekçelendirmelerin de Hume açısından alışkanlıktan başka bir şey olarak görülmediği bilinen bir kandıdır. Ancak bunu alışkanlık yerine mutlak zorunluluk olarak gören zihnin bu hayali inancı düşünceye dayalı bir inanç olmayıp duyusal bir inanç olarak görülür.⁶

Bilgi felsefesinde inanca ilişkin birçok teoriye yer verilir. Bunlar arasında temel olarak akılcı ve duyuma dayalı inanç teorileri yer alır. Akılcı inanç teorisi, inancı, psikolojik bir temelden ziyade düşünceye dayandırmayı hedefler.⁷ Bu tür inançlar bilgi ile yakından ilişkilidir. Nedenlerden yola çıkarak akılcı bir inanç oluşturma geleneği, literatürde, inancın, Platon'un *Teaetetus*'deki 'balmumu üzerine yapılan mühür' şeklinde bir zihin durumuna benzetilmesi ile sembolize edilegelmiştir.⁸ Bu inanç biçimi ise aksine Hume'un kabul edebileceği türden değildir. Bu açıdan Hume akılcı inanç teorisine karşı çıkan ilk filozof olarak değerlendirilebilir.⁹ Duygu temelli bir inanç oluşturma çabası onu inançlar ve nedenler arasında bir ilişkinin zorunlu olmadığı sonucuna yöneltti. Ona göre bir inanç ile salt bir düşünce arasındaki fark, birincisinin 'kendisine yön verdiğimiz' bir şey olmasına karşın ikincisinin olmamasıdır. Arzular göz önüne alındığında, inanç durumu arzuya iş birliği yapacak ve böylece öznenin belirli bir şekilde hareket etmesinden ortaklaşa sorumlu olacaklardır. Kavramları ve ideaları açıklamaya çalışırken aslında 'orada kırmızı bir nesne var' türünden arzuya dayalı inanmayı zaten kabul etmiş oluyoruz. Bu önermeye ancak ve ancak o nesneye veya varsayılan nesneye karşı bir şekilde eyleme geçmeye hazırsak, eğer öyle davranmayı arzuluyorsak inanırız. Orada kırmızı bir nesnenin olduğu düşüncesi bile zihnimizde aynı ideaları içeren arzularla birlikte bulunsa bile bu tür davranış 'nedeni olmayan' bir nesne olmalıdır. O halde, eğer arzular da mevcutsa, inanan kişinin eyleme geçmesi, düşüncelerin aksine, inançların temel bir işaretidir. Buradan yola çıkarak, Hume açısından, inançlar hakkında, inananda belirli koşullar altında belirli eylem planlarını başlatan ve sürdüren 'nedensel faktörlerden başka bir şey olmadığı' şeklinde bir açıklamanın verilebileceği anlamı da çıkmayacaktır.¹⁰ Hume'un nedenlere dayalı olmayan inanç kavramı ile bilgi arasındaki ilişki de

¹ David Hume, *A Treatise of Human Nature*, ed. David Fate Norton ve Mary Norton (New York: Oxford University Press, 2007), 7.

² Hume, *A Treatise of Human Nature*, 61.

³ Hume, *A Treatise of Human Nature*, 68.

⁴ Epistemolojik açıdan duyusal ile duygusal olan arasında fark olsa da Hume duyusal alanı, hislere ve arzulara dayalı olarak tanımlamaktan çekinmemiştir. O, duyusal alan hakkındaki ideaların öznenin his ve arzularından farklı sadece düşünce ile tanımlanamamasını felsefedeki zorluklardan biri olarak belirtmiştir. Bu nedenle duyusal ve duygusal kavramları Hume açısından birbiri yerine kullanılabilen, net biçimde birbirinden ayrılamayan kavramlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Hume, *A Treatise of Human Nature*, 126.

⁵ David Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding*, ed. Peter Millican, (New York: Oxford University Press, 2007), 35.

⁶ Hume, *A Treatise of Human Nature*, 123.

⁷ Jonathan Leicester, "The Nature and Purpose of Belief", *The Journal of Mind and Behavior*, 29:3, (2008), 217.

⁸ Plato, *Teaetetus*, İng. çev. John McDowell, (London: Oxford University Press, 2014), 79.

⁹ David Armstrong, *Belief, Truth and Knowledge*, (New York: Cambridge University Press, 1973), 4.

¹⁰ Armstrong, *Belief, Truth and Knowledge*, 70-71.

kendi içinde tutarlı görünür. Olgusal durumlarla ilgili akıl yürütmenin neden-sonuç ilişkisine dayanmasını zorunluluk değil, bir tür alışkanlık olarak kabul eden Hume, nedenselliği alışkanlık olarak yorumlamasına ilişkin takındığı şüphecilik, epistemoloji alanında getirdiği eleştirilerin gerçekçi olup olmadığını tartışmamıza neden olmaktadır. Bu eleştirilerinden bir kısmı dini epistemoloji alanında da etkili olmuştur. Daha açık ifadeyle dini epistemoloji açısından mucize ve vahiy gibi dini tecrübelerin bilgi ile ilişkisinin açıklanamayacağını ileri sürmesi ve Tanrı'nın varlığı lehine ileri sürülen tasarım argümanı başta olmak üzere diğer argümanlarda da nedenselliği inkârı onun ampirist mi yoksa şüpheci mi olduğu konusunda tereddütlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu açıdan Hume'un felsefesini, dar anlamda, inanç ve şüphe açısından; geniş anlamda, bilgi ve şüphecilik açısından ortaya çıkan gerilimde hangisinin üzerine inşa ettiği öteden beri tartışılan gelen konular arasındadır. Bu makalede dar anlamda inancın haklılaştırılmamasına ilişkin düşüncesinden hareketle Hume'un nasıl bir inanç felsefesi öngördüğü üzerinde durulacaktır. Bir diğer husus ise Hume'un dini inanç ve doğal inanç arasındaki ilişkiye yönelik tutumuyla ilgilidir. Dini inancı insan doğasında var olan bir eğilim olarak görmesi, dini inanç ile doğal inanç arasındaki ilişkinin mahiyetini, benzerliğini varsa ayrıştığı noktaları sorgulamamıza neden olmaktadır. Bu çalışmada, Hume'un Tanrı tasavvurunda öngördüğü inanç biçiminin doğal inancın bir türü olduğu savunusuna daha yakın olacağız. Ancak Hume'un rasyonel olmayıp doğal inanç olduğu iddia edilen dini inanç tanımının, hangi Tanrı tasavvuru ile ilişkili olduğu ise ayrı bir tartışma konusu olarak bu makalenin sınırları dışında olmakla birlikte nisbeten bu konuya da değinilecektir. Son olarak dini inanç ve doğal inanç arasındaki ilişkiye yönelik literatürde iki yaklaşımdan söz edilir. Bunlardan biri Hume'un doğal inanç ve dini inanç arasında bir fark ortaya koyduğunu ileri sürenler olmakla beraber, aksine Hume'un dini inancı, doğal inanç olarak gördüğünü iddia eden yorumcular da bulunmaktadır. Her iki kanaati değerlendirmek adına bu yorumcular arasından John Addison Gaskin, Keith Yandell ve Ronald Judith Butler'ın yorumlarına yer verilecektir. Eski Hume yorumcularının getirdiği yaklaşımlara karşın, yeni Hume yorumcularına daha yakın bir bakış açısı takip edilecektir.

1. DOĞAL İNANÇ

Hume, inanç kavramını diğer filozoflardan farklı şekilde anlamıştır. Anladığı şekliyle açıklamakta zorlandığı için *A Treatise of Human Nature*'da inancı, felsefenin en gizemli konularından biri olarak tarif eder. Birçok eserinde inancın doğasına ilişkin tartışmalara yer verdiği bilinirken *Treatise*'de inanç teorisini derinlikli şekilde ele aldığı görülür. Hume'un duyguyu temel alarak açıkladığı inanç kavramı literatürde Hume'a özgü doğal inanç olarak bilinir. Doğal inanç kavramı Hume'un inancın mahiyetine ilişkin sunduğu tanımı nedeniyle verilen bir nitelemedir. Doğal inanç, düşünceye dayalı olmayıp doğal ve içgüdüsel yolla elde ettiğimiz haklılaştırılmaz nitelikte bir kavramlaştırmadır.¹¹ Bu nedenle haklılaştırılan inançlardan farklıdır. Haklılaştırılan bir inanç olan akılcı inanç teorisine göre inancın unsurları doğrulanabilir nedenlere dayalı olduğu bilinir. Bu türden bir inancı epistemik bir inanç olarak kabul etmemize rağmen Hume'un doğal inancını epistemik olarak görmek mümkün görünmemektedir.

Ona göre inanç, ya bir nesnenin basit düşüncesine katıldığımız *gerçeklik ve varlık* gibi yeni bir ideadır ya da alışılmamış *garip bir his veya duygudur*. Hume, ilki doğru kabul edildiğinde belli bir nesneye ilişkin ideadan ayrılabilen gerçeklik/varlık hakkında soyut bir düşünceye sahip olunamayacağı sonucuna varılacağını söyler. Bu nedenle, varlık fikrinin herhangi bir nesne fikrine eklenmesi veya basit bir kavram ile inanç arasında farkın oluşması Hume açısından imkansızdır. Edinilen inançlar zihnin nesneden bağımsız bir ürünü olduğu için, inançları gerçeklik olarak kabul ettiğimizde, 'nesne' ve 'nesne hakkındaki inançlarımız' arasında bir fark olmayacak ve bu da inançların kesinlik içermesine yol açacaktır. Bu sonucu kabul etmek ise Hume'a göre mümkün değildir. Çünkü o, bir yönüyle inançların, özne unsurundan ötürü zihni bir kesinlik içermeyeceğini vurgularken diğer yönüyle değişken, garip bir his ve duygu oluşu ihtimali üzerinde durur. Zihin, ancak bu ihtimal göz önüne alındığında ideaları istediği şekilde ayırma, birleştirme, değiştirme yetkisine sahip olacaktır. Bu nedenle, ikinci ihtimali yeniden düzenleyerek bu his veya duygunun iradî olmayacak biçimde, hakkında uzmanı olmadığımız değişmez, kesin

¹¹ Hume, *A Treatise of Human Nature*, 123.

neden ve ilkelerden ortaya çıkması gerektiğini salık verir.¹² Hume'un önerdiği inanç biçiminde aradığı kesinlik epistemik bir kesinlik olmayıp duygusal bir emin olma durumu mu yoksa tecrübi bir kesinlik mi olduğu daha kapsamlı okumalarda netliğini yitirmektedir. Hume'un inancı, zihinsel bir süreçle elde edilen nedensel bir sonuçtan ziyade insan doğasından kaynaklanan iradi olmayan bir tür alışkanlık olarak görmesi, onu epistemik olmaktan çıkarıp çıkarmayacağı sorusunu ve başka önemli tartışmaları gündeme getirmektedir. Bazı Hume yorumcuları, onun inanç anlayışını 'empirik' olarak değerlendirmişlerseler de, çıkarımsal olmayan bir inanç kategorisi geliştirip geliştirmediği üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Hume, ne düşünce tarihinde *bilmek için* temsili bir sistemin var olduğuna ne de bunun için bir zihne ihtiyaç olduğuna inanmıştır. Çünkü o kendini bu şekilde temsil edilen hiçbir epistemolojik forma ait hissetmemiştir:

Bu nedenle, bir düşünceye yeni bir *idea* eklediği için inancın bir nesneyi kavramaktan farklı bir *tavır* olduğu düşünülmelidir. O, duygudan farklı ve tüm düşüncelerimiz gibi *iradi olmayan* bir şeydir. Zihnim, alışkanlıkla, bir topun diğerine doğru hareket ettiği nesneden ikinci topa doğru ilerliyor. Zihnim yalnızca hareketi kavramakla kalmaz, aynı zamanda onun kavranışında salt hayal gücünden farklı bir şey hisseder. Bu görünür nesnenin varlığı ve belirli nedenlerin sürekli bir araya gelmesi, ideayı, bağlamsız şekilde zihne gelen gevşek düşüncelerden farklı kılar. Bu sonuç biraz şaşırtıcı görünüyor; ama şüpheye yer bırakmayan bir önermeler zinciri tarafından bu noktaya yönlendiriliyoruz. Okuyucunun kavramasını kolaylaştırmak için kısaca özetleyeceğim. Hiçbir olgu, nedeni ya da sonucu dışında kanıtlanamaz. Hiçbir şey tecrübeden başka bir yolla bilinemez. Geçmişteki tecrübelerimizi geleceğe taşımak için hiçbir neden gösteremeyiz; ancak bir sonucun olağan nedenden kaynaklandığını düşündüğümüzde, bu tamamen alışkanlıkla ilgilidir. Ama aynı zamanda o nedeni kavramanın yanı sıra takip edecek bir sonuca da inanıyoruz. Bu inancın düşünceye yeni bir fikir katmayacağına ve yalnızca kavrama şeklinde ve duyguda bir fark yaratacağına inanıyoruz. Bu nedenle, tüm olgusal konulardaki inanç, yalnızca alışkanlıktan doğar ve kendine özgü bir tarzda anlaşılır.¹³

Hume'a göre tecrübeden bağımsız soyut idealar olmadığı için onlar kurgudur. Yukarıdaki ifadelerinde de vurgulandığı gibi, Hume'un inançları nedenselliğe dayalı olgusal önermeler üzerine tesis etmekten çok hislere dayalı doğal bir alışkanlık olarak gördüğü, Hume yorumcuları tarafından çoğunlukla kabul görür. Ancak burada açıklığa kavuşturulması gereken birinci husus, his ve duyuma dayalı inanç tanımının epistemik olup olmadığıdır. İkinci husus ise alışkanlıklara ve içgüdüye dayalı bir eğilim olarak görülen inancın, epistemik değilse psikolojik temelli olup olmadığıdır.

Öncelikle Hume'un *idea* ve inanç arasında bir fark olduğu vurgusu yukarıdaki sorular açısından önem arz eder. O, ideayı tecrübeden soyutladığımız düşünceler olarak görür. Bir nesnenin zararlı bir varlık olduğu hakkındaki düşüncemiz bir *idea* iken, o nesnenin bize zarar verebileceği endişesi bir inançtır. İnançlar ise ideaları hayal gücümüze göre mümkün olan her biçimde birleştirir, karıştırır ve çeşitlendirir. İdealar daha az güçlü ve canlı durumlardır. İnançlar ise daha güçlüdür. Bu nedenle, Hume'a göre, inançlarımız idealarımızın *doğasından* ortaya çıkmayıp onları kavrayış *tutumundan* ve zihne verdiği *histen* ortaya çıkar. Ancak o, bu hissi mükemmel şekilde açıklamanın imkansızlığını da itiraf eder.¹⁴ Fakat bu hislere dayalı inancı, zihinsel süreçlerden ayıran bakış açısını daha açık şekilde ifade etmek gerekir. Çünkü Hume'un *idea* ve inanç arasında yaptığı ayrım, bize inancın epistemik olup olmadığı ile ilgili bir fikir verebilecek durumdadır. Burada inancın idealarla ilişkisinden bahseden Hume'un, bu ilişkiyi nedensel değil psikolojik olarak değerlendirdiği ileri sürülebilir. Nedensel ilişki zihinsel bir süreç gerektirdiğine göre, bu tümevarımsal yöntem hakkında şüpheleri olan Hume'un inancın haklılaştırılmayacağı sonucuna vardığını söyleyebiliriz. Ancak Hume yorumcuları açısından bu konunun farklı şekillerde yorumlandığına rahatlıkla şahit olabiliriz. Buradan hareketle Hume'un

¹² Hume, *A Treatise of Human Nature*, 396.

¹³ Hume, *A Treatise of Human Nature*, 411-412.

¹⁴ Hume, *A Treatise of Human Nature*, 68.

tutumunu Russell'ın¹⁵ tutarsız, Stroud'un¹⁶ tümevarımsal yöntem hakkında şüpheli veya haklılaştırılmamış inançları savunan bir natüralist empirist¹⁷ olarak tanımlandığını görebiliriz. Elbette Hume'un inanç kavramını epistemik bir temelle açıklayıp açıklamadığı sorusu, Hume yorumcuları arasında mutabık olunmamış, cevabı aranan, fakat yanıtlanması hiç de kolay olmayan bir meseledir.

Hume yorumcularının inanç kavramı hakkındaki farklılaşan fikirlerini şimdilik bir yana bırakacak olursak, inancın psikolojik bir tutum olarak değerlendirilme ihtimali üzerinde düşünebiliriz. İnancın düşüncelerden ziyade duygulardan oluştuğunu aşağıdaki ifadelerinde rahatlıkla görebiliriz.

Aksini düşünemeyeceğimiz kadar kesin olarak inandığımız hiçbir olgusal durum olmadığından, birini diğerinden ayırt eden bir duygu olmasaydı onaylanan ile reddedilen düşünceler arasında bir fark olmayacaktı. Bu duygunun tanımını yapmak ise imkânsız olmasa bile çok zor bir görevdir. Bu hissin, doğru ve uygun adı ise inançtır. Çünkü bunun anlamını bilmeyen kimse yoktur. Herkes inanç tarafından temsil edilen duyumun her an bilincindedir. Bu duyumu tanımlama teşebbüsü elbette hatalı olabilir. Bazı analogilerle daha uygun tanıma varabileceğimizi umuyorum. Ancak inancı, bir nesne hakkında hayal gücümüzle elde edebileceğimizden daha canlı daha güçlü ve daha sarsılmaz olarak tanımlayabiliriz.¹⁸

İnanç, Hume'a göre, izlenimler alanından ziyade idealar alanında oluşur; fakat inancın ideadan farkı, ideadan daha güçlü ve canlı oluşudur. Ayrıca bu inancı bazen *duyum* (sentiment) veya *his* (feeling) olarak tanımlar ki, bu tutumlar izlenimler arasında yer alır. Halbuki Hume, inancı izlenimden ziyade ideaya ilişkin fakat daha canlı ve güçlü bir duygu olarak tarif etmek konusunda özenliydi. Bu durumda inancı, idea ve izlenimden ayıran nitelik nedir? Hume'un esasında inançları, izlenimler ile idealar arasına yerleştirdiğini söylemek daha isabetli olabilir. İzlenim ve idealar arasındaki fark ise derece farkıdır. İnanç, izlenimler kadar his ve duyumdan yoksun olmayıp, idealar kadar da cansız ve güçsüz değildir. İnancı izlenim olmaktan engelleyen şey ise algıladığımız şeyler hakkında içimizde doğal olarak ortaya çıkan *hisleri kabul etmektir*. Buradan yola çıkılarak Hume'un inanca yüklediği psikolojik unsurlar, inancın haklılaştırılmama sebebi olarak gösterilecektir. İnanca yüklenen psikolojik unsurlar, inancı önermesel olmaktan da çıkaracaktır. Elbette burada biri, inancın canlı bir idea olarak tanımlanmasına, inancın zihinsel bir tutum olduğunu ileri sürerek karşı çıkabilir. Ancak Hume, birinin bir şeye inandığını söylediğinde anlaşılacak şeyin, gerçekte zihin dünyasındaki bir şey olmadığını, onun bir tür davranış şekli olduğunu söyler. *Enquiry*'de de belirtildiği gibi, inanç içgüdülerin bir türüdür; hiçbir muhakeme veya düşünce ve anlama süreci bunu üretmeyecek ve engelleyemeyecektir.¹⁹ Buna göre, Hume'un haklılaştırılmayan psikolojik inanç kavramından bahsettiğini söylemek mümkündür.

Hume, insanların inançlarının tamamını 'doğal inanç' üzerine tesis ettiğini kabul eder, fakat bu kavram, eserlerinde 'doğal inanç' değil, 'rasyonel-olmayan inanç veya içgüdüsel inanç' olarak geçer. Hume'un savunduğu ileri sürülen bu inancı *doğal inanç* olarak kavramlaştıran ve literatüre katan ilk Hume yorumcusu, Norman Kemp Smith'tir.²⁰ O, Hume'un felsefesinin temel hedeflerinden birinin, inancı kanıtla dayandırmamak olduğunu ileri sürer. Hume'un, Smith tarafından doğal inanç olarak adlandırılan inancı, insan doğasını oluşturan doğal içgüdü²¹

¹⁵ Bertrand Russell, *A History of Western Philosophy* (New York: Simon and Schuster, 1945), 672.

¹⁶ Barry Stroud, *The Empiricists: Critical Essays on Locke, Berkeley, and Hume* (Lanham, MD: Rowman ve Littlefield, 1999), 229-252.

¹⁷ Tom Seppäläinen ve Angela Coventry, "Hume's Empiricist Inner Epistemology: A Reassessment of The Copy Principle", *The Continuum Companion to Hume*, ed. Alan Bailey ve Dan O'Brien (New York: Continuum, 2012), 53.

¹⁸ Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding*, 35.

¹⁹ Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding*, 34; Ayrıca bkz. David Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, çev. Ferit Burak Aydar (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 45.

²⁰ Miriam McCormick, "Hume on Natural Belief and Original Principles", *Hume Studies*, 19:1 (1993), 103.

²¹ Hume, içgüdü hakkında, hayvanlarla ortak özelliğimiz olan insanlar tarafından kavrayamayacak fakat hayran olunacak bir yeti olduğundan söz eder. Yine insana ateşten sakınmayı öğreten yetinin tecrübî akıl yürütmeden ziyade içgüdü olduğunu ileri sürmesi de doğal inancı içgüdüye dayandığına açık örneklerindedir. Bkz: Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding*, 78; Hume'un ahlaki dayandırdığı temel de yine tutkunun dayandığı doğal eğilim ve

(instinct) ve eğilimlerden kaynaklanan bir inançtır.²² Dahası bu inanç, akıl ve tecrübe üzerinde haklılaştırılmaz. Hume'un epistemolojisinin en önemli kavramlarından biri 'doğal inanç' olduğuna göre, onun dini inanca etkisinin olup olmadığını incelememiz gerekir. İki kavram arasındaki ilişki çalışmanın temel ilgi alanlarından biridir.

2. DİNİ İNANÇ

Dini inancın epistemik temele sahip olmadığı, Hume'un felsefesinde oldukça açıktır. *An Enquiry Concerning Human Understanding* adlı eserinin 'On Miracle' bölümü dini inancın epistemik temele sahip olmadığını anlamak için yeterlidir. Bu sebeple, Hume'un doğal din ve teolojik dine yönelik eleştirilerinde, hangi tür inançlara olumsuz yaklaştığını ve yerlerine hangilerini ikame ettiğini kısaca ifade etmemiz gerekir. Onun doğal dine yönelttiği eleştirilerin temelinde, doğal dinin Tanrı'nın varlığını kanıtlamak zorunda olması yer alır:

Tanrı'nın varlığını doğruladığımızda, bizdeki temsiline göre böyle bir varlığın fikrini basitçe oluştururuz; bu varlık ne ona atfettiğimiz varlıktır, ne de onu başka nitelikler katarak ayırt ettiğimiz bir düşünceden oluşur. Ama daha da ileri gidiyorum ve herhangi bir nesnenin var olduğu düşüncesinin ona basit bir düşünceden başka bir şey katmadığını iddia ediyorum. Aynı şekilde, Tanrı'nın varlığına inancın da o düşüncüyü oluşturan idealara hiçbir yeni idea eklemediğini ileri sürüyorum. Tanrı'yı var olarak düşündüğümde ve onun varlığına inandığımda Tanrı hakkındaki fikrimde ne bir şey artar ne de azalır.²³

Tanrı hakkında fikir sahibiysek bu, O'nun var olduğunu düşünüyoruz anlamına gelir. Var olduğuna inanmanın fikrimize (idea) bir şey katmayacağını düşünür. Bu ifadeleri ontolojik argümana açık bir eleştiri olarak görebiliriz. Aynı şekilde ilk neden ve tasarım argümanları hakkında da benzer bir yaklaşıma sahip olduğu söylenebilir. Ancak Hume hiçbir makul insanın ne doğadaki kanıttan ne de tasarımcının mükemmelliğinden şüphe edebileceğini söyler.

Hume'un doğal dine yönelik eleştirilerinin yanı sıra vahyedilmiş dine de eleştirileri vardır. Vahyedilmiş din Tanrı'nın varlığına mucizeler yoluyla ulaşmayı hedeflediği için eleştiri almıştır:

Dolayısıyla bütüne vurulduğunda ne çeşit olduğuna bakılmaksızın bir mucize lehindeki tanıklığın asla bir olasılık hele hele bir ispat teşkil etmediğini, ispat teşkil ettiğini varsaysak bile tam da kabul ettirmeye çabalayacağı olgunun doğasından türetilen bir başka ispatla karşı karşıya kalacağı anlaşılıyor... Hiçbir insan tanıklığı, bir mucizeyi kanıtlayacak ve böyle bir din sistemi için haklı bir temel oluşturacak kadar güce sahip olamaz.²⁴

Hume, ateist olduğuna dair bir üne sahip olsa da dini inancın doğruluğu kadar yanlışlığının da kanıtlanabileceğini ifade etmiş ve Tanrı'nın var olmadığını açıkça ileri sürmemiştir. Hume'un herhangi türden bir dini inanca sahip olduğu sorusunun cevabı, doğal inançtan bahsettiği *Treatise* kitabından ziyade, *Dialogues*'da bulunmaktadır. Hume, doğal dinin öne sürdüğü kanıtların ve vahyedilmiş dinin öne sürdüğü mucizelerin bir delil oluşturmadığı gerekçesiyle Tanrı'nın varlığını haklılaştırılmayacağını ileri sürmektedir. Ona göre, eğer dini inanç için bir neden aramaya kalkışacak olsak hükmü askıya almamız gerekecektir. Bu bağlamda *Enquiry*'nin XII. bölümünde ise ılımlı şüphecilikle uyumlu bir Tanrı inancının imkânından bahsettiği söylenebilir. Ancak bu Tanrı inancı, haklılaştırılmayan türden bir inanç ise, bu inancın doğal inanç gibi psikolojik bir inanç olduğu konusundaki düşüncenin daha net biçimde ortaya konulması gerekir.

3. DİNİ İNANÇ VE DOĞAL İNANÇ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Dini inancın kanıtlanamayacağı yönündeki Hume'un eleştirileri onun din karşıtı olduğu yönünde eleştirileri üzerine çekmesine neden olmuştur. Fakat Hume, *Dialogues*'de yanlış dine

ıçgüdülerdir. Bu içgüdü ise insanlarda bir nedene bağlı olmadan doğal olarak bulunan yeteneklerdir. Bir şeyin ahlaken iyi veya kötü oluşu Hume'a göre yine doğal içgüdülere dayanır. Bkz: Hume, *A Treatise of Human Nature*, 280-281; Hume, *A Treatise of Human Nature*, 364.

²² Norman Kemp Smith, *Philosophy of David Hume: A Critical Study of Its Origins and Central Doctrines* (New York: Plagrave Macmillan, 2005), 85-86.

²³ Hume, *A Treatise of Human Nature*, 66.

²⁴ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 126.

karşı doğru dini savunduğunu ileri sürmüştür.²⁵ Yanlış dinin yerine doğru din savunusu onun dine karşı düşman olarak gösterilmesini engellediği şeklinde yorumlanabilir. Yanlış dinle kastettiği şeyi bu alıntıda rahatlıkla görebiliriz.

En iyinin yozlaşmasının en kötüsünü doğurduğu, bir düstur haline gelmiş ve *batıl inanç* ve *din fanatikliğinin* zararlı etkileri, doğru dinin yozlaşmasıyla kanıtlanmıştır. Yanlış dinin bu iki türü zararlı olsa da çok farklı ve hatta zıt niteliktedir. İnsan zihni, ya özel ya da kamusal işlerin mutsuz durumundan kaynaklanan, açıklanamayan bazı korku ve endişelere maruz kalır. Bunlar hastalıklı, kasvetli ve melankolik bir ruh halinden veya tüm bu koşulların bir araya gelmesinden kaynaklanır. Böyle bir ruh halinde, bilinmeyen etkenlerin sonsuz bilinmeyen kötülüklerden korkması sağlanır; ve gerçek korku nesnelere eksik olduğu yerde, kişi önyargısına göre, kendi eğilimine göre ve hatta kötü niyetine göre hiçbir şekilde sınır koymadığı hayali nesnelere bulur. Bu düşmanlar tamamıyla görünmez ve bilinmediklerinden, onları yatıştırmak için kullanılan yöntemler de aynı derecede sorunludur. Bunlar birtakım törenlerden, kutlamalardan, küçük düşürmelerden, kurbanlardan, hediyelerden ya da aptalca uygulamalardan oluşur. Bu kör ve korkunç bir safliktir. Bu nedenle zayıflık, korku, melankoli ve cehalet *Batıl İnançın* gerçek kaynaklarıdır.

Ancak insan zihni aynı zamanda müreffeh bir başarıdan, iyi bir sağlıktan, güçlü bir ruh halinden veya cesur ve kendine güvenen bir eğilimden kaynaklanan açıklanamaz bir yücelik ve haddini aşmaya da tabidir. Böyle bir ruh halinde, hayal gücü, hiçbir ay altı güzelliğinin veya zevkinin karşılık gelemeyeceği kadar büyük ama karmaşık kavramlarla genişler. Ölümlü ve fani olan her şey, dikkate değer olmadığı için ortadan kaybolur. Ve ruhun, nefsinin ve mizacına en uygun olan her türlü hayal gücüne, kendini kaptırma özgürlüğüne sahip olduğu için görünmez bölgelerde veya ruhlar dünyasında hayal gücüne geniş bir alan tanınır. Böylece coşkular, hevesler ve şaşırtıcı hayal alemleri ortaya çıkar. Bu şekliyle güven ve küstahlık artarken, tamamen açıklanamaz olan ve sıradan yeteneklerimizin oldukça ötesinde görünen bu coşkular, adanmışlığın nesnesi olan o İlahi Varlığın doğrudan ilhamına atfedilir. Kısa bir süre sonra, ilham alan kişi kendisini İlahi Vasfın seçkin bir gözdesi olarak görmeye başlar; ve coşkunun zirvesi olan bu çılgınlık bir kez ortaya çıktığında, her kapris kutsanır: İnsan akli ve hatta ahlak, yanıltıcı rehberler olarak reddedilir: Ruhun yanılgıları ve yukarıdan gelen ilham sayesinde bu fanatik deli adam, körü körüne ve kayıtsız şartsız kendini sözde olana teslim eder. Bu nedenle umut, gurur, küstahlık, aktif bir hayal gücü ve cehalet *Din Fanatikliğinin* gerçek kaynaklarıdır.²⁶

Yanlış din ile kastettiği batıl inanç ve cehalete dayalı din fanatikliği yerine önerdiği doğru din için hangi türden inancı önerdiği önemli görünmektedir. Doğru din, Hume'a göre Katoliklerin kanıta dayalı savunduğu din de değildi. Doğru din her insandaki ortak olan doğal inanma eğilimiydi.²⁷ Bu da dini inanç aslında bir tür doğal inanç mıydı sorusunu akla getiriyordu. Hume'un dini inancı, doğal inanç olarak görüp görmediği konusu ise o kadar net görünmüyordu. Bu durumu açıklığa kavuşturmak için eserlerini inceleyen araştırmacıların birbirine zıt iki yaklaşım benimsemesine neden olmuştur: Bir grup, Hume'un dini inancı doğal inanç olarak değerlendirdiğini ifade ederken; diğerleri böyle olmadığı yorumunu desteklemişlerdir. Doğal inancın özellikleri rasyonel olmaması, nedensellik içermemesi, sıklıkla oluşması, yapay olmaması ve her insanda ortak olan inançlar olarak görülmesidir. Doğal inancın evrensel olduğu düşünülürken, dini inanç konusunda Hume yorumcuları arasında görüşler farklılaşmaktadır. Dini inancın doğal inanç olmadığını savunanlardan²⁸ Gaskin ve Yandell'in görüşlerini, aksini

²⁵ David Hume, *Dialogues Concerning Natural Religion*, ed. Dorothy Coleman, (London:Cambridge University Press, 2007), 16.

²⁶ David Hume, *Essays, Moral, Political and Literary*, ed. Tom Beauchamp, (London: Oxford University Press, 2021), 77-78.

²⁷ David Hume, *Dissertation on the Passions: The Natural History of Religion: A Critical Edition*, ed. Tom Beauchamp (New York: Oxford University Press, 2007), 86.

²⁸ Bu savunuya ilişkin benzer görüşler için bkz. P.J.Y. Kails, "Understanding Hume's Natural History of Religion", *The Philosophical Quarterly*, 57:227, (2007), 190-211; Michael Hodges ve John Lachs, "Hume on Belief", *The Review of Metaphysics*, 30:1, (1976), 3-18; Terence Penelhum, "Natural Belief and Religious Belief in Hume's Philosophy", *The Philosophical Quarterly*, 33:131 (1983), 166-181.

savunanlardan²⁹ ise Butler'ın görüşlerini değerlendireceğiz.

İlk yaklaşımı savunan Gaskin'e göre Hume dini inançları doğal inanç olarak görmemiştir. Çünkü doğal inançlar *evrensel, rasyonel olmayan* (non-rational),³⁰ kaçınılmaz ve *sağduyuya dayalı* inançlardır. Fakat dini inancın bu özelliklere sahip olduğu tam olarak söylenemez. Gaskin, sonrasında Hume'un ifadelerini yukarıdaki dört kriter çerçevesinde tahlil eder. Ona göre, Hume'un yazılarında dini inancın *evrensel* olduğu anlamına gelebilecek net olamayan işaretler bulunmaktaysa da, *Natural History of Religion* adlı eserinde yer alan "Görünmez, zeki bir güce inanmak, her yerde ve her çağda insan soyu içinde adamakıllı yaygındır; fakat belki hiçbir istisna bırakmamacasına evrensel olmadığı gibi, bu inancın öne sürdüğü fikirler de en ufak bir tek biçimlilik göstermemektedir"³¹ şeklindeki ifadelerinde dini inancın evrenselliğini kabul etmediği anlamına gelmektedir.³² Gaskin, Hume'un dini inancın rasyonel olup olmamasına dair görüşlerinde ise, kesin sonuca varmayı engelleyecek farklılıklar olduğunu belirtir. Çünkü Hume, bazı yazılarında dini inancı haklılaştırmanın kavrayışımızı aştığını, hatta safсата olduğunu; Hıristiyanlığın akıl değil iman üzerine kurulduğunu ifade ettiği gibi;³³ başka yerde her rasyonel insanın Tanrı'ya inanacağını dile getirmiştir.³⁴

En kutsal dinimiz akıl üzerine değil iman üzerine kurulmuştur ve imanı hiçbir şekilde dayanmaya uygun olmayan bir sınava tabi tutmak imanı açığa çıkarmanın kesin bir yöntemidir. Bunu daha açık hale getirmek için kutsal kitaplarda anlatılan mucizeleri inceleyelim. Kendimizi, bu kadar geniş bir alanda kaybetmemek için bu sözde Hıristiyanların ilkelerine göre inceleyeceğimiz, Pentateuch'ta (İncil'in ilk beş kitabı) bulduklarımızla sınırlayalım.³⁵

Doğanın tüm sınırı akıllı bir yazarın varlığını yansıtır ve hiçbir rasyonel araştırmacı, ciddi bir düşünmeden sonra, gerçek Teizm ve Dinin temel ilkelerine ilişkin inancını bir an bile askıya alamaz. Ancak dinin insan doğasındaki kökenine ilişkin diğer soru daha fazla zorlukla karşı karşıyadır.³⁶

Doğal inancın üçüncü kriteri olan *kaçınılmazlık* kriterine göre, bir kişi doğal inanca sahip değilse, eylemde bulunmakta zorlanacaktır. Çünkü doğal olmayan inançların bir nedene dayanması veya gerekçelendirilmesi gerekir. Fakat insanların tecrübeye dayanarak haklı çıkarılmış inançlar elde etmesi Hume'a göre mümkün değildir. Bu nedenle insanı harekete geçiren şey, haklı çıkarılmış inançtan ziyade bir tür alışkanlıklar örgüsüdür. Bu alışkanlıklar ise nedenlere ve sonuca dayanmayan doğamız gereği sahip olduğumuz eğilimler veya içgüdülerden ortaya çıkar. Bu nedenle doğal inançları Hume kaçınılmaz olarak görür. O halde, Hume'un dini inancı kaçınılmaz olarak görüp görmediğini sorabiliriz. Dini inanç da doğal inancın bu niteliğini taşıyorsa, bir yaratıcıya ya da bir Tanrı'ya inanmak kaçınılmaz olacaktır. Ancak Hume'a göre, dini inanca sahip olmayan insanlar da hayatlarını tutarlı ve başarılı şekilde sürdürmektedirler. İnanmayan, inanan kadar tatmin edici şekilde yaşayamamış olabilir, ancak inançsız bir toplumda bu işlevin yerine gelmesi mümkündür. Doğal inancın dördüncü kriteri, *sağduyuya dayalı* olmasıdır. Dini inanç, eğitim ve kültürel alt yapıyla öğretildiği için, sağduyu kavramı hakkındaki belirsizlikten dolayı bu kriteri dini inanca uygulayabilmek mümkün görünmemektedir.³⁷ Bu şekilde Gaskin, Hume'un doğal inancının dini inancı içermeyeceğini ortaya koymaya çalışmıştır, ancak doğal inancın ve dini inancın rasyonel olmamak bakımından ortak özellikte olduğu

²⁹ Bu savunuyu destekleyen görüşler için bkz. Timothy Costelloe, "In Every Civilized Community: Hume on Belief Demise of The Religion", 55:3, (2004), 171-185; Stanley Tweyman, *Scepticism and Belief In Hume's Dialogues Concerning Natural Religion*, (Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1986).

³⁰ Bir inancın rasyonel olmaması (*non-rational*) ve irrasyonel (*irrational*) olması farklı anlamlarda kullanılır. Rasyonel olmaması, onu zorunlu şekilde irrasyonel yapmamakla birlikte, sezgiye dayalı olduğu kastedilir. Bir inancın irrasyonelliği ise çürütülebilir veya yanlış gerekçelendirilmiş olduğu anlamına gelir.

³¹ David Hume, *Din Üstüne*, çev. Mete Tunçay, 4. Baskı (Ankara: İmge Yayınevi, 2004), 37.

³² John Charles Addison Gaskin, "God, Hume and Natural Belief", *Philosophy*, 49:189 (1974), 285-286.

³³ Gaskin, "God, Hume and Natural Belief", 286.

³⁴ Bkz. Hume, *Din Üstüne*, 37.

³⁵ Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding*, 94.

³⁶ Hume, *Dissertation on the Passions: The Natural History of Religion: A Critical Edition*, 33.

³⁷ Gaskin, "God, Hume and Natural Belief", 288.

üzerinde durmaktan kaçınmıştır. Hume'un dini inancı, doğal inançtan farklı değerlendirdiğini öne süren bir diğer Hume yorumcusu ise Keith Yandell'dir. Ona göre, dini inanç, insanlarda aynı düzeyde bir ortaklığa sahip değildir ve bu nedenle doğal inançtan farklıdır. Dini inançların nedeni, düşüncenin müdahalesine maruz kalmamış doğal ilke ve eğilimler değildir. Onların nedeni ikincil ilkeler denilen ve her insanda bulunmayan ilkelerdir.³⁸ Yandell dini inancın temellendirilemeyeceğini açıklamaya çalışırken Hume'un *Natural History of Religion* adlı eserindeki şu ifadelerle dikkat çeker: "Doğanın bütünü, akıl sahibi bir yaratana tanıklık eder ve akıl sahibi hiçbir araştırmacı ciddi bir tefekkürden sonra gerçek Teizmin ve dinin birincil ilkelerine inanmaktan bir an bile uzak kalmaz."³⁹ Burada Hume, Yandell'e göre, çıkarımsal bir sonuçtan değil, akıl sahibi hiçbir araştırmacı tarafından askıda bırakılmayacak bir inançtan bahsetmektedir. Dahası, Hume yeterli nedene sahip olduğuna dair şüphe olmadıkça bir inanca sahip olduğuna dair nedensel bir açıklama sunamayacaktır. Çünkü Hume'a göre nedensel açıklama varsa şüphe de olmak zorundadır. Yandell'a göre Hume, dini inancın önermesel bir inançtan bağımsız oluşuna dikkat çekerek sadece dini inancın tabiatı hakkında açıklama sunmaya kalkışmaktadır.⁴⁰ Dini inancın rasyonel olmadığı yönünde ortak bir kanaate karşılık, Yandell de Hume'un, dini inancın doğal inançla ortak bir temeli olduğuna dikkat çekmekten kaçınıyor görüldüğü düşüncesine katılır. Yandell'in bu konuda bir açıklama getirmeden, sadece dini inancın evrensel olmaması kriteri üzerinden doğal inanç olmadığını dile getirmesi, yeterince açıklayıcı görünmemektedir; çünkü Hume'un dini inancı evrensel olarak kabul ettiğine dair iddialara eserlerinde yer verdiği bilinmektedir.

Görünmez, akıllı güce inanmaya yönelik evrensel eğilim, orijinal bir içgüdü olmasa da, en azından insan doğasının genel bir hizmetkarı olarak, ilahi işçinin eserine koyduğu bir tür işaret veya damga olarak düşünülebilir. Ve hiçbir şey insanoğlunu, yaratılışın tüm diğer parçalarından, bu şekilde seçilmiş olmaktan ve evrensel Yaratıcının imajını veya izlenimini taşımaktan daha fazla yüceltmez.⁴¹

Dini inancın, doğal inanç olduğu hakkındaki ikinci yaklaşıma gelecek olursak, bunu savunanlar arasında yer alan Butler'a göre, her iki inanç da rasyonel değildir. Öncelikle Butler doğal inancın, neden rasyonel olmayıp şüphecilikle ilişkili olduğunu ortaya koymaya çalışır. Hume, rasyonel inançların şüphecilğe karşı koyamadığını düşündüğü için Hume'un doğal inançlar doktrini ile aşırı (pyrrhonian) şüphecilğe karşı çıkmayı hedeflediğine inanılır. Hume sıklıkla aşırı şüpheci olarak yorumlanmasına rağmen kendi şüpheciliğini ılımlı (mitigated) şüphecilik olarak tanımlar. Butler'a göre, Hume, aşırı şüpheci argümanlarla sarsılmayacak inanç arayışındadır. Aklın yanılabilirliği ile ilgili düşünceler, tüm inanç ve kanıları bütünüyle yıkacağı için akıl, şüpheci argümanların karşısında yetersiz kalacaktır. Çünkü rasyonel inancın şüpheci argümanlar karşısında kolayca çürütülecek inanç olduğunu savunur. İçgüdüye dayalı doğal inancı ise, şüphecilik karşısında bazen yanlılanabilir olsa da doğal inancı savunma isteğinin iyi bir nedeni olması doğal inancı daha sağlam ve sarsılmaz yapacaktır.⁴² Doğa, akıl gibi değildir. Butler'a göre, içgüdüye dayalı bir inanç olan doğal inancı savunan Hume'a göre, doğa, şüpheci argümanların gücünü kırabilecek yetenektedir, ancak bunu şüpheci argümanları çürüterek yapmayacaktır. Çünkü doğal inanç haklılaştırılmaz nitelikte olduğu için şüphe ile de çürütülemez niteliktedir. Anlaşılan o ki Hume'un felsefesinde doğal inanç, rasyonel inanca karşı öne sürülürken, ılımlı şüphecilik de aşırı şüphecilğe karşı ileri sürülmüştür. Butler'a göre, Hume, doğal inancın aşırı şüphecilikle uyumsuz, ılımlı şüphecilikle uyumlu olduğunu düşünmektedir.⁴³ Bu durumda dini inancın doğal inanç olduğu sonucuna Butler, nasıl ulaşmıştır? Butler öncelikle tasarlayan bir Tanrı'ya inancın Hume açısından *a posteriori* ve *a priori* olarak da haklılaştırılmaz olup olmadığını araştırır. Haklılaştırılmayan inanç kategorisinin ise Hume açısından doğal inanç kategorisi olduğunu sorgular. Dini inancın doğal inanç olduğunu, tasarım deliline yönelik

³⁸ Keith Yandell, "Hume's Explanation of Religious Belief", *Hume Studies*, 5:2 (1979), 107.

³⁹ Hume, *Din Üstüne*, 37.

⁴⁰ Yandell, "Hume's Explanation of Religious Belief", 95-96.

⁴¹ Hume, *Dissertation on the Passions: The Natural History of Religion: A Critical Edition*, 86.

⁴² Ronald J. Butler, "Natural Belief and the Enigma of Hume", *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 42:1 (1960), 77.

⁴³ Butler, "Natural Belief and the Enigma of Hume", 83-86.

eleştirel ifadeleri açığa çıkarmıştır. Butler, Hume'un tasarım deliline eleştirisinin, Tanrı'nın varlığını inkâr etmek olmadığını, daha ziyade dini inançların argüman temelinde rasyonel destek bulabileceğini çürütme teşebbüsü olarak görülmesi gerektiğini savunur. Butler, Hume'u tasarım hipotezini reddeden bir ateist olmaktan ziyade tasarım hipotezini *a priori* ve *a posteriori* argümanlara ihtiyaç duymadan doğal inanç ile güçlendirmeye çalışan bir inanan olarak görür.⁴⁴ Hume'a göre, evrenin tasarımına inanç kaçınılmazdır ve bu ilkeye inanç, Tanrı'ya inanca yol açar. Ancak tasarıma inanç, haklılaştırılmış inanç olmayıp aksine kaçınılmaz bir doğal inançtır. Böylelikle tasarlayan bir Tanrı'ya inancın doğal inanç olarak kabul edilmesi, Butler'ı dini inancın doğal inanç türü olduğu sonucuna ulaştırır.⁴⁵ Butler, Hume'un *Dialogues*'da tartıştığı konunun ise Tanrı'nın varlığı değil, Tanrı'nın doğası olduğunu ve bu Tanrı Hume'a göre doğası hakkında bir şey söylenemeyecek bir Tanrıdır. Çünkü Hume, Tanrı'nın varlığını onaylar, ancak onun doğası hakkında şüpheci tutumunu işletir. Bunu Butler, Hume'un felsefesindeki muamma olarak kabul etse de⁴⁶ bunun Hume'un felsefesi ile tutarlı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Hume dini inanç konusunda aklın zayıflığına dikkat çekerek Tanrı'ya imanı, ılımlı şüphecilik üzerine tesis etmeye çalışır. Tanrı'nın varlığını kabul etmesi epistemik bir inancı gerektirmediği için doğal veya içgüdüsel bir kabuldür. Bu nedenle bilemediğimiz fakat hissettiğimiz bir Tanrı'nın doğası hakkında 'düşünmek' ise Hume'a göre mümkün değildir. İnsanın epistemik yetilerindeki sınırlılıklardan ötürü, 'Tanrı'nın varlıksal nitelikleri hakkında şüphe ve belirsizlik varken Tanrı'nın doğasına ilişkin kanıtlamaların yersiz olduğunu'⁴⁷ düşünmesi, Tanrı'nın varlığına yönelik inancın epistemik temelli olamayacağını açık göstergesidir. Hume'un Tanrı'nın doğasına ilişkin tavrı, Wittgenstein'in 'üzerinde konuşulamayan şeyler hakkında susmalıyız'⁴⁸ şeklindeki meşhur sözlerini anımsatır niteliktedir.

Hume'un Tanrı'ya inancı doğal inanç şeklinde yorumlamamız dini inancın kanıta dayalı haklılaştırmalara dayanmadığı itirafına dayanır. Hume'a göre, Tanrı'yı bilmek, ona ibadet etmektir/tapmaktır. Bunun dışındaki ibadetleri saçma, batıl ve dine aykırı bulur. Yalvarmak, yakarmak ve yaltaklanmaktan hoşlanmak insanları küçülten ibadet biçimleridir. Bu tür tutumlar, Tanrı'yı Tanrı olmaktan çıkartıp insanın bulunduğu durumdan daha alt pozisyona yerleştirir. Bu nedenle Hume, çok az sayıda felsefi teistin O'nun lütfunu hak edeceğine inanır.⁴⁹ Hume'un Tanrı'yı bilmeyi ibadet etmeye indirgemesi, epistemik temelden yoksunluğun yanı sıra fideistik türden bir iman tutumunu gösteriyor gibi görünmektedir. Öyle ki, Hume'un Tanrı'yı bilmenin ibadet etmek olduğuna yönelik vurgusu, aslında O'na iman etmek olarak düşünülmelidir. Çünkü Hume, Tanrı'yı bilmenin rasyonelliğini, teistik argümanlara getirdiği eleştirilerle ortadan kaldırmış ve "en mukaddes dinimiz akla değil imana dayanır."⁵⁰ ifadesiyle de onun bu görüşü desteklemiş olması, epistemik olmayan bir iman yaklaşımını öngördüğü kanaati uyandırmaktadır. Burada, epistemik olmayan biçimde Tanrı'yı bilme; kulluk etmek, güvenmek ve iman etmek gibi duyguya dayalı bir farkındalık olarak anlaşılabilir. Butler da burada kullanılan Tanrı'yı bilmenin, Tanrı'ya iman etmek olduğunu ileri sürebileceğimizi düşünür.⁵¹ Hume'un, bir inanç evrensel ve rasyonel değilse o inancın doğal inanç olduğu iddiasının, Butler tarafından da onaylanması yerinde bir tespit olarak görülebilir. Bu durumda, dini inanç, doğal inanç ise dini inancın rasyonel olmaması gerekir. Hume, dini inancın imana dayandığını ifade ederken, rasyonel olmadığını açık şekilde ortaya koymuştu. Ancak bir yandan, dini inancın evrensel olmadığına ilişkin ifadeler sarfetmiş,⁵² diğer yandan, zeki ve görünmez güce inanmanın 'evrensel bir eğilim'⁵³ olmasından bahsetmiş olması ise başka türden muğlak bir tutum olarak görülebilir. Dini inancın, gerekçelendirilemezliği nedeniyle rasyonel olmaması, doğal inançla

⁴⁴ Butler, "Natural Belief and the Enigma of Hume", 87.

⁴⁵ McCormick, "Hume on Natural Belief and Original Principles", 105.

⁴⁶ Butler, "Natural Belief and the Enigma of Hume", 93.

⁴⁷ Hume, *Din Üstüne*, 232.

⁴⁸ Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus* (London: Routledge Classics, 2002), 89.

⁴⁹ Hume, *Dialogues Concerning Natural Religion and Other Writings*, 101.

⁵⁰ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 129.

⁵¹ Butler, "Natural Belief and the Enigma of Hume", 100.

⁵² Hume, *Din Üstüne*, 37.

⁵³ Hume, *Dissertation on the Passions*, 86.

benzerlik gösterirken, evrensel olmaması açısından doğal inançtan farklılık göstermesi dini inancın doğal inanç oluşuna gölge düşürür.⁵⁴ Penelhum'un belirttiği gibi, Hume eserlerinde, dini inancın evrenselliği konusundaki ifadelerinde de kimi zaman muğlaklık yaratacak ifadeler kullanmıştır. Aşağıdaki ifadeleri de bunu gösterir niteliktedir.

Dinle ilgili her soruşturma önemli olmakla birlikte özellikle dikkat çekmemiz gereken iki soru vardır. (İlki) Dinin akıldaki temeli ve (ikincisi) dinin insanın doğal yapısındaki kökeni ile ilgilidir. Ne mutlu ki en önemli soru olan birincisi, hiç değilse en açık ve en önemli çözümdür. Doğanın bütünü, akıl sahibi bir yaratana tanıklık eder ve akıl sahibi hiçbir araştırmacı ciddi bir tefekkürden sonra gerçek Tanrıcılık ve dinin birincil ilkelerine inanmaktan bir an bile uzak kalmaz.⁵⁵

Burada Hume öncelikli olarak dinin akıldaki temelini vurguluyor görünmektedir. Ancak Hume'un eserlerine bütüncül gözle bakıldığında, dinin daha çok insanın doğasındaki kökeni ile ilişkili olduğunu rahatlıkla görebiliriz. Hume'un dini inancını, Penelhum, her ne kadar muğlak görse de Martin Bell gibi o da şüpheci fideist bir karaktere daha yakın olarak yorumlamıştır. Penelhum'a göre, Erken modern fideistleri ve Pironcular Hume'un kullandığı dili kullanmışlardır.⁵⁶ Bell'e göre, Gaskin'in dini inancın doğal inanç olmayıp rasyonel olduğuna yönelik kanaati sorgulanmaya açık görünmektedir. Çünkü sonucu destekleyemeyecek kadar zayıf bir gerekçelendirmeden çıkan inanç rasyonel olamaz.⁵⁷ Bu nedenle Gaskin'in kanaati *The Natural History*'den alınan ilk satırlarında da dile getirildiği gibi Hume'un düşüncesinde yoğun biçimde işlenen dinin temelindeki akıl ve insan doğasının kaynağı arasındaki mücadele, dini inancı gerekçelendirme lehine gibi görünse de sonrasında Teistik argümanlara getirdiği eleştirilerle karşı bir durum ortaya çıkardığını düşünmemize neden olur. Hume'un zihnini meşgul eden bu mücadele tecrübe yoluyla haklılaştırılan inançları yetersiz ve kusurlu bulmasına ve insan doğasıyla uyumlu bir inanç kavramı geliştirmesine yol açar. Aynı zamanda Hume, akılla uyumlu bir dini inanç anlayışının benimsenmiş olması durumunda bunun evrensellik değeri taşıyamayacağını düşünür. Çünkü ona göre evrensel olan şey, kanıtlanmış bir Tanrı'nın varlığına inanç olmayıp, bir Tanrı'ya iman etme duygusudur. Bu nedenle Hume'un dini inancı evrensel kabul etmediğine dair düşünceler onun haklılaştırılmış dini inancı evrensel olarak göremeyeceği yönündedir. Bu durumda Hume'un, esasında bir tasarımcının varlığına inanma *duygusunun* evrenselliğinden bahsetmiş olduğunu söyleyebiliriz. Bu da dini inancın, doğal inanca ait kriterleri sağladığı için doğal inanç türü olduğu anlamına gelecektir.

Hume'un eserlerinde ortaya koymaya çalıştığı genel amacın, dini inancın kaynağının tarihsel ve antropolojik temeline ilaveten gerçekte psikolojik temelini açıklamak olduğunu söyleyebiliriz. Bu açıklama biçimi daha çok psikolojik temelde natüralistik açıdan dini inancın kaynağını ortaya koyma biçimi olarak yorumlansa da esasında felsefeden bütünüyle bağımsız psikolojik türden bir açıklama projesi olarak görülemeyeceğine ilişkin tartışmalara konu olması da azımsanmayacak niteliktedir. Çünkü Hume literatürde haklılaştırılmayan doğal inanç savunusuna rağmen empirist olarak bilinir. Oysa çoğu felsefeci açısından haklılaştırılmadıkça bir inanca sahip olunacağı iddia edilemez.⁵⁸ Bu nedenle *Yeni Hume* okumaları, Hume tarafından savunulduğu düşünülen empirizmin, aslında eski Hume okumalarına dayandığını iddia eder.⁵⁹ Doğal inancı güçlü şekilde savunan Hume'u empirist olarak yorumlayanlar için, Hume'un doğal inanç tezini ve empirizmi birlikte savunması ne kadar tutarlı olabilir? İlki, psikolojik temelli inanç savunusuyken ikincisi, felsefi bir temele sahiptir. Oysa Hume, inancın haklılaştırılmaz oluşunu çoğu yerde zikrederek felsefi bir zeminden uzaklaşmıştır. Buna rağmen, Richman'a göre, doğal

⁵⁴ Penelhum, "Natural Belief and Religious Belief in Hume's Philosophy", 171-172.

⁵⁵ Hume, *Din Üstüne*, 37.

⁵⁶ Terence Penelhum, "Hume on Religion: Cultural Influences", *A Companion To Hume*, ed.Elizabeth Radcliffe, (Oxford: Blackwell Publishing, 2008), 335.

⁵⁷ Martin Bell, "Hume on The Nature and Existence of God", *A Companion To Hume*, ed.Elizabeth Radcliffe, (Oxford: Blackwell Publishing, 2008), 349.

⁵⁸ Kenneth Winkler, "The New Hume", *The Philosophical Review*, 100:4 (1991), 541.

⁵⁹ Eski Hume okumaları Hume'u empirist olarak yorumlarken yeni Hume okumalarında ise şüpheci, natüralist ve fideist Hume; Cicero'cu ve Kant'çı Hume; rasyonalist ve pozitivist Hume gibi farklı Hume yorumları yer almaktadır. Yeni Hume okumaları için bkz.: John Passmore, *Hume's Intentions*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1952), 65-152.

inanç savunusu ile empirizmi birlikte savunmak, Hume'un görüşleri ile tutarlıdır. Çünkü ona göre, Hume'un savunduğu doğal inanç biçimi, Hume'a özgü bir empirizm savunusu olarak yorumlanmalıdır.⁶⁰ Esasında Richman, Hume'un doğal inanç savunusunun oldukça güçlü olduğunun farkında olmasına rağmen haklılaştırılmayan inancı empirizm olarak yorumlamakta yanılmıştır. Çünkü bu tutum, empirizmden çok şüphecilikle ilişkilidir. Hume'un inançların haklılaştırılmamasına ilişkin şüpheciliğinin ise pratik düzeyden ziyade teorik düzeyde olduğunu söylemek çok daha muhtemeldir.⁶¹ Çünkü Hume haklılaştırılmış herhangi bir inanca sahip olmadan yaşadığımız süreçte, alışkanlıklara göre eylemde bulunmak durumunda olduğumuzu düşünür. Buradan hareketle pratik açıdan empirist olarak yorumlanmasına neden olduğu söylenebilir. Fakat bu tutum esasında şüphecilerin teoride herhangi bir inanç sahibi olmasa da pratik düzlemde empirist olmalarıyla yakından ilişkili görünür. Pironcu şüphecilerin, teorik anlamda inançlarını haklılaştıramadıkları için askıya aldıklarını fakat sonrasında Akademik şüphecilerden farklı olarak, pratik anlamda insanların doğal eğilimlerini takip ederek toplumun adet ve alışkanlıklarına göre eylemde bulduklarını biliyoruz.⁶² Pironcu şüphecilerin kullandığı bu metod, Hume'un metodunu bize çağrıştırmaktadır. Bu durum Erken Modern Dönemde yer alan şüpheci fideistlerin⁶³ yaklaşımı ile benzer niteliktedir. Esasında Hume'un fideist geleneği bildiği ve onların kullandığı şüpheci argümanları kullandığı, bazı yeni Hume yorumcuları tarafından da kabul gören bir bakış açısı⁶⁴ olarak bilinir.

Hume'a göre, dini inançtaki kesinlik mantık ve felsefe gibi teorik ve dışarıdaki bir şeyde değil, pratik yaşamın kendisinde aranması gereken evrensel bir birliktelik olarak görülmelidir.⁶⁵ Örneğin Hume'un tanrılar hakkındaki felsefi sorusu bir Tanrı'nın var olup olmadığına ilişkin değildi. Esasında Tanrı fikrinin zihnimizin bir ürünü olduğuna ilişkin bir cevapla da ilişkili değildi. Aksine dini inancın zihinle değil de, içgüdüsel biçimde hissettiğimiz bir tür doğal eğilimle ilişkili olan güçlü bir tutku olduğu yönündedir. Bu duygu ise düşünceyle ilişkili olmayan sağduyuya dayanır. Hume'un düşünce yerine sağduyuya vurgu yapması, insanın pratik hayattaki karar alma için gerekli olan kesinlik ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Hume'a göre, düşüncede elde edilemeyen kesinlik, pratik hayatta sorun yaratacaktır. Karar veremediğimiz düşünceler, bizi pratik hayatta eylemsizliğe sürüklerken pratik hayatın zorunluluğu, tam aksine eylemde bulunmaya yönlendirir. Bu eylemlerimizi ise Hume'a göre ancak doğal veya içgüdüsel eğilimlerimizin ışığında gerçekleştiririz. Eylemleri içeren inanç türü ise sadece içgüdüye özgü güven unsuru içerir niteliktedir.

SONUÇ

Hume'un ifadeleri başlangıçta teizmi ve teizmin rasyonelliğini destekliyor⁶⁶ gibi görünse de onun teistik delillere getirdiği eleştiriler, daha çok dini inancın haklılaştırılma imkanını eleştiren bir bakış açısını destekler niteliktedir. O, bir taraftan dinin aklı temelini ve Tanrı'ya inancın evrensellikten uzaklığını savunurken diğer taraftan dini inancın rasyonel şekilde savunulamayacağından ve Tanrı'ya inancın haklılaştırılmayan evrensel eğiliminden söz eder. Onun kafa karıştırıcı hatta fikirlerinde tutarsız gibi görünmesine neden olan yaklaşımı ise retorik tarzıyla ilişkili olarak yorumlanabilir. Bu nedenle bu makalede Hume'un epistemik açıdan empirizmden farklı türden doğal inanç savunusunu ortaya koyup, onu şüpheci ve fideist türden bir dini inanca sürükleyen nedenleri çözümledik. Hume'un eserlerinde bir Tanrı'ya inandığını fakat bu Tanrı'nın varlığının kanıtlanamayacağını, bunu da insanın doğasında yer alan epistemik

⁶⁰ Kenneth Richman, "Empiricism, Natural Belief and The New Hume", *History of Philosophy Quarterly*, 12:4 (1995), 425.

⁶¹ Dennis Thompson, "Hume's Skepticism", (Doktora Tezi; University of Massachusetts, 1998), 283.

⁶² Richard Popkin, *The History of Skepticism: From Savonarola to Bayle*, (Oxford: Oxford University Press, 2003), xix

⁶³ Şüpheci fideistlere ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz.: Osman Murat Deniz, *Akıl İman İlişkisi Açısından Fideizm*, (Bursa, Emin Yayınları, 2012), 37-44; Terence Penelhum, *God and Skepticism: A Study in Skepticism and Fideism*, (Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1983), 120-144.

⁶⁴ Bu yaklaşımı destekleyen kaynaklardan bazısı için bkz.: Robert Fogelin, *Hume's Presence In The Dialogues Concerning Naturel Religion*, (New York: Oxford University Press, 2017), 111; Delbert Hanson, *Fideism and Hume's Philosophy: Knowledge, Religion and Metaphysics*, (New York: Peter Lang Publishing, 1993).

⁶⁵ Siamak Abdollahi ve Mansour Nasiri, "Hume's Fideism; Towards His Mysticism", *Journal of Philosophical Theological Research*, 25:1 (2023), 37.

⁶⁶ Hume, *Din Üstüne*, 37.

sınırlılığa bağladığını ifade eder. Öncelikle tecrübeye indirgediği bilme çeşidini sonrasında eleştirerek kusurlu bulduğunu ileri sürmesi, onu epistemik anlamda inançlarımızı haklıştıramayacağımız sonucuna ulaştırdı. Bu tutum inanç konusunda Hume’u teorik anlamda şüphecilğe sürüklerken, inançsız yaşamın pratik hayatta mümkün olmamasından hareketle kendine özgü bir doğal inanç kavramı geliştirmesine neden olmuştur. Hislere, içgüdüye, sağduyuya ve alışkanlıklara dayalı bu doğal inanç Hume’a göre epistemik olmayan bir inanç olması bakımından epistemik olmayan bir eminlik durumu içerir. Bu eminlik durumuna Hume iradi olmayan bir yolla eriştiğini söyler. Kanıtlanması mümkün olmayan bu eminlik hissinin iradi olmadığı düşüncesi ise ayrıca kanıtlanmaya ihtiyaç duyacağı için kendi içinde çelişki barındırdığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü iradi olmayan şeyler belirlenmişlik içerir ve zorunlu ya da olgusal nedenlere bağlıdır. Bu nedenle Hume’un doğal inancı dayandırdığı güven, his, arzu gibi duyguya, eğilime veya içgüdüye dayalı değişken durumların belirlenmişlik içermesi çelişkili görünecektir.

Son olarak, Hume’un sahip olduğu dini inancın doğal inanç kategorisinde yorumlamanın Hume’un felsefesi açısından daha tutarlı olacağı sonucuna ulaştık. Hume’un Tanrı’ya inancının evrensel bir doğal inanç veya doğal bir eğilim olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda, Hume’un önerdiği dini inanç; rasyonel olmayan, evrensel ve içgüdüsel bir doğal inanç çeşidi şeklinde tanımlanabilir.

KAYNAKÇA

- Abdollahi, Siamak ve Mansour Nasiri. “Hume’s Fideism; Towards His Mysticism.” *Journal of Philosophical Theological Research*, 25:1 (2023): 29-52.
- Armstrong, David. *Belief, Truth and Knowledge*. New York: Cambridge University Press, 1973.
- Bell, Martin. “Hume on The Nature and Existence of God.” *A Companion To Hume*, ed.Elizabeth Radcliffe, 338-352. Oxford: Blackwell Publishing, 2008.
- Bertrand Russell. *A History of Western Philosophy*. New York: Simon and Schuster, 1945.
- Butler, Ronald. “Natural Belief and the Enigma of Hume”. *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 42:1 (1960): 73-100.
- Costelloe, Timothy. “In Every Civilized Community: Hume on Belief Demise of The Religion”. *International of Philosophy of Religion*, 55:3 (2004): 171-185.
- Deniz, Osman Murat. *Akil İman İlişkisi Açısından Fideizm*. Bursa: Emin Yayınları, 2012.
- Fogelin, Robert. *Hume’s Presence in The Dialogues Concerning Natural Religion*. New York: Oxford University Press, 2017.
- Gaskin, John C. Addison. “God, Hume and Natural Belief”. *Philosophy*, 49:189 (1974): 281-294.
- Hanson, Delbert. *Fideism and Hume’s Philosophy: Knowledge, Religion and Metaphysics*. New York: Peter Lang Publishing, 1993.
- Hodges, Michael ve John Lachs. “Hume on Belief”. *The Review of Metaphysics*, 30:1 (1976): 3-18.
- Hume, David. *A Treatise of Human Nature*. ed. David Fate Norton ve Mary Norton, New York: Oxford University Press, 2007.
- Hume, David. *Dialogues Concerning Natural Religion and Other Writings*. ed. Dorothy Coleman, Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Hume, David. *Din Üstüne*. çev. Mete Tunçay, Ankara: İmge Yayınevi, 2004.
- Hume, David. *Dissertation on the Passions: The Natural History of Religion: A Critical Edition*. ed. Tom Beauchamp, New York: Oxford University Press, 2007.
- Hume, David. *Essays, Moral, Political and Literary*. ed. Tom Beauchamp, London: Oxford University Press, 2021.

- Hume, David. *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*. çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Kails, P.J.Y.. "Understanding Hume's Natural History of Religion". *The Philosophical Quarterly*, 57:227 (2007):190-211.
- Leicester, Jonathan. "The Nature and Purpose of Belief". *The Journal of Mind and Behavior*, 29:3 (2008): 217-237.
- McCormick, Miriam. "Hume on Natural Belief and Original Principles". *Hume Studies*, 19:1 (1993): 103-116.
- Passmore, John. *Hume's Intentions*. Cambridge: Cambridge University Press, 1952.
- Penelhum, Terence. "Hume on Religion: Cultural Influences". *A Companion To Hume*. ed.Elizabeth Radcliffe, 323-337. Oxford: Blackwell Publishing, 2008.
- Penelhum, Terence."Natural Belief and Religious Belief in Hume's Philosophy". *The Philosophical Quarterly*, 33:131 (1983): 166-181.
- Penelhum, Terence. *God and Skepticism: A Study in Skepticism and Fideism*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1983.
- Plato. *Teaetetus*. İng. çev. John McDowell, London: Oxford University Press, 2014.
- Popkin, Richard. *The History of Skepticism: From Savonarola to Bayle*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Richman, Kenneth. "Empiricism, Natural Belief and The New Hume". *History of Philosophy Quarterly*, 12:4 (1995), 425-441.
- Seppalainen, Tom ve Angela Coventry. "Hume's Empiricist Inner Epistemology: A Reassessment of The Copy Principle". *The Continuum Companion to Hume*. ed. Alan Bailey ve Dan O'Brien, NewYork: Continuum, 2012.
- Smith, Norman Kemp. *Philosophy of David Hume: A Critical Study of Its Origins and Central Doctrines*. New York: Plagrave Macmillan, 2005.
- Stroud, Barry. *The Empiricists: Critical Essays on Locke, Berkeley, and Hume*. Lanham, MD: Rowman ve Littlefield, 1999.
- Thompson, Dennis. "Hume's Skepticism". Doktora Tezi; University of Massachusetts, 1998.
- Tweyman, Stanley. *Scepticism and Belief In Hume's Dialogues Concerning Natural Religion*. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1986.
- Winkler, Kenneth. "The New Hume". *The Philosophical Review*, 100:4 (1991): 541-579.
- Wittgenstein, Ludwig. *Tractatus Logico-Philosophicus*. London: Routledge Classics, 2002.
- Yandell, Keith. "Hume's Explanation of Religious Belief". *Hume Studies*, 5:2 (1979): 94-109.

STRUCTURED ABSTRACT

One way to understand Hume's philosophy is to look at his unique idea of "natural belief" and the idea on possibility that religious belief could be seen as natural belief. There is a lot of debate in the academic literature on whether or not Hume based his beliefs on experience, and if he did have based on experience them, the question of whether or not this was justified is also disputed. By drawing a distinction between ideas and impressions, Hume is able to construct his epistemology on the foundation of these concepts. According to him, impressions are comparable to a green tree that we can see in a clear and vivid manner, whereas ideas are the mental image of a green tree that exists in our thoughts, which are lifeless, dull, and powerless. Beliefs, according to Hume, are more vivid, emotional reactions regarding ideas. As far as Hume is concerned, belief is not a mental state but rather something that is connected to feelings and sensations. A psychological emotion regarding ideas in the mind that is accepted but cannot be justified is referred to as a belief. It can be said that Hume made his philosophy consistent in terms of being compatible with his non-rational, psychologically based defense of belief and his skepticism. On the other hand, Hume suggests that unjustified belief is not a result of voluntary action and harbors some degree of truth within it. The concept of natural belief, which does not bear any evidence, reason, or epistemic truth value, is not voluntary and therefore contains a contradiction in itself, but Hume is unable to explain why this is the case. Hume would argue that there is no need to justify natural belief based on instincts, common sense, sentiments, and emotion, despite the fact that this line of reasoning is internally inconsistent from the beginning. It is Hume's contention that different ways of justification will cause a person to have doubts. However, because life does not proceed in a theoretical manner but rather in practical ways, we are unable to exist in uncertainty; therefore, our instincts, sentiments, and habits will tell us what we ought to believe. It can be concluded that natural belief is founded not on epistemic principles but rather on psychological principles. The first objective of our article is to discuss the discussions that have been going on regarding the idea of natural belief. Following the disclosure of the psychological foundations of natural belief, the second objective is to determine whether or not religious belief is considered natural belief. First and foremost, when it comes to the topic of religious belief, Hume's works garner attention due to his criticism of natural religion and revealed religion. He does this by criticizing theological arguments and miracles. On the other hand, despite the fact that Hume does not explicitly state in his writings that he does not believe in God, it appears that he does believe in the existence of God. His objections include the assertions that it is impossible to demonstrate the existence of God through the examination of evidence and the performance of miracles, and that the possibility of faith cannot be disregarded. From Hume's point of view, the concepts of faith and religious belief are synonymous in this context. As a result, Hume's religious belief cannot be rational because it cannot be justified through rational argumentation. There is, however, a debate among Hume commentators over this matter, namely regarding the question of whether or not religious belief is rational. Butler contends that religious belief is not rational and can therefore be deemed to fall under the category of natural belief. This is in contrast to the position taken by Gaskin and Yandell, who contend that Hume's religious belief is rational and not natural belief. When it comes to having a correct grasp of Hume, one could argue that Butler's approach to this matter is more accurate. Despite the fact that Hume approves of the believe in God, he continues to keep his critical attitude regarding the proof that God exists. This is not an easy thing to understand. A believe in God, on the other hand, is involuntary, is taken for granted, and cannot be justified by everyone. This is similar to the natural belief that people have. The conclusion that may be drawn from this is that the more suspicious somebody is about epistemic belief, the more skeptical he is about proving belief in God by providing evidence. As a result of Hume's resistance to the concept of justification in relation to religious belief, the evaluation of religious belief has been placed within the category of natural belief.